

Tarix Meyrut oğlu Dostiyev
T.ü.e.d., AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya
İnstitutu Orta əsrlər arxeologiyası şöbəsi
E-mail: dostiyev.tarikh@mail.ru

ORTA ƏSR ŞƏMKİR ŞƏHƏRİNİN ANBAR KERAMİKASI

Açar sözlər: Şəmkir, anbar keramikası, küp, orta əsr,

Ключевые слова: Шамкир, тарная керамика, кюп (хозяйственный кувшин), средневековый.

Keywords: Shamkir, storepottery, jug, medieval

2006-2016-cü illərdə Şəmkir şəhər yerində aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində külli miqdarda müxtəlif təyinatlı, bədiiliyi ilə fərqlənən saxsı məmulatı, fayans qab-qacaq və inşaat keramikası əldə olunmuşdur. Şəmkir dulusçuları əhalini iri tutumlu təsərrüfat küplərindən başlamış ta kiçik duzqabı-laradək ev təsərrüfatında və məişətdə zəruri olan bütün qablarla təmin edirdilər. Şirsiz saxsı qablar formasının mükəmməlliyi, konturların uğurlu uzlaşması, proporsiyaların ahəngliyi, səthin hamarlığı və yüksək hazırlanma keyfiyyəti ilə seçilir. Saxsı məmulatı təyinatına görə anbar, təsərrüfat, mətbəx, süfrə qabları-na, işıqlandırma vasitələrinə və xüsusi təyinatlı qablara ayrılır. Hazırkı məqalədə məqsəd yalnız anbar qablarının araşdırılmasından ibarətdir.

Küplər anbar qabı olaraq əsasən ərzaq, su, bəhməz, neft və digər maye-lərin saxlanması üçün istifadə olunurdu. Küplərdən habelə boyaqçılıqda istifa-də edilirdi. Küplərin həm bütöv nümunələrinə, həm də fraqmentlərinə rast gəlinib. Qeyd etmək lazımdır ki, dulusçuluqda iri tutumlu qabların, xüsusilə küplərin istehsalı yüksək peşəkarlıq tələb edən çətin bir proses idi. Küplər bir neçə hissədən ibarət olub çalaq üsulu ilə birləşdirilirdi. Etnoqrafik materiallar-dan aydın olur ki, kiçik tutumlu adi qabları hər bir dulusçu usta istehsal edə bildiyi halda, küp və nehrə kimi iri tutumlu qabları yalnız təcrübəli, yüksək ixtisaslı dulusçular hazırlaya bilirdilər [1, s. 123-124; 2, s.81]. Küplər qulpsuz və qulplu olurdu. Qulpun üstünü bəzən konusvarı çıxıntı - yapma bəzək bəzə-yirdi. Qulpsuz təsərrüfat küpləri bir qayda olaraq torpağa basdırılırdı. Misal olaraq, Şəmkir şəhər qala divarının şimal-şərq bürcündən 50 m şimalda aparıl-mış yoxlama qazıntısından tapılmış küpü göstərmək olar. O iri tutumlu olub dar, disk şəkilli oturacağı, oturacağa yaxın bir qədər daralan uzunsov gövdəsi, qısa boğazı vardır (I tablo, şəkil 1, inv. 180/2014). Diametri oturacaqda 15 sm, gövdəsində 86 sm, ağızda 33-41 sm, hündüryü 146 sm -dir. Küp cod gildən hazırlanmış, orta keyfiyyətdə bişirilib. Təbii ki, belə biçimdə küplərdən yalnız onları torpağa basdırmaqla istifadə etmək mümkün idi. Qulplu küplər anbarda və yaxud təsərrüfat təyinatlı otaqda küncə qoyulur, zərurət yarandıqda yeri dəyişdirilirdi [1, c.123].

IV qazıntı sahəsində, IX-X əsrlərə aid monumental binanın 7 saylı otağının şimal-qərb küncünə qoyulmuş beş küpün üzə çıxarılması, IX qazıntı sahəsində XI-XII əsrlərə təsərrüfat təyinatlı sahədə - anbarda on küpün qalığının aşkarlanması şəhər sakinlərinin təsərrüfat və məişətində anbar qabı olaraq küplərdən geniş istifadəni təsdiqləyir.

IX-X əsrlərə aid küplərin səciyyəsi baxımından monumental binanın 7 saylı otağından tapılmış küplər böyük maraq doğurur. Onlardan iki küp tam salamat idi, digər üç küpün divarlarında çatlar və kiçik qırıqlar var idi. Salamat küplərin dar, dairəvi oturacağı, yumurta formalı gövdəsi, gen, bildirilməyən boğazı, yana qatlanmış, yastı, enli ağızı vardır (I tablo, şəkil 2-3). Küplərin diametri gövdəsində 59-63 sm, oturacaqda 16,5-17 sm, ağızında içəridən 25 sm, bayırdan 35-36 sm, hündürlüyü 96-99 sm-dir. Onlardan birinin çiyində cızma üsulu ilə ox-göstərici işarəsinə bənzər işarə cızılıb (I tablo, şəkil 2). Dar, yastı oturacağı, armudvari gövdəli, qısa, yana çıxıntılı, enli ağızlı, gövdəsində qırıqlar olan küpün diametri oturacaqda 19 sm, gövdəsində 55 sm, ağızında 24,5-32,5 sm, hündürlüyü 88 sm-dir (tablo I, şəkil 4). Digər iki küpün dar, yastı oturacağı, armudvari gövdəsi, qısa boğazı, kənarı yana qatlanmış, yastılaşdırılmış ağızı vardır. Onların hündürlüyü 76-77 sm, diametri oturacaqda 18 sm, gövdəsində 54-55 sm, ağızında içəridən 20,5 sm, bayırdan 27-32 sm (I tablo, şəkil 5-6). Küplərdən birinin gövdəsi yuxarı və aşağısında olmaqla iki yapma qurşaqla bəzədilib. Qurşaqlar isə öz növbəsində cınağı naxışla naxışlanıb. Küpün çiyinə cızma naxış salınıb (I tablo, şəkil 6). Qeyd edək ki, orta əsrlərdə küplərin bədii tərtibatında yapma qurşaqlar xüsusilə geniş yayılmışdı. Arxeoloq Rəşid Göyüşovun fikrincə küplərin üzərindəki yapma qurşaqlar dekorativ təyinatı ilə bərabər, həm də calaq olunan hissələrin üzərini örtmək, izini itirmək, birləşmənin möhkəmliyini artırmaq məqsədi daşımışdır [3, c.18]. Yapma qurşaqlarla bəzədilmiş küp nümunələri Şəmkir keramikası arasında da çoxdur. Kənarı yana qatlanmış ağızı, gen boğazı, armudvari gövdəsi olan küpün çiyinə yapma qurşaq vurulub. Diqqəti çəkən isə bu küpün sındıqdan sonra təmirinə cəhd göstərilməsidir (I tablo, şəkil 7). Belə ki, sınımış hissələri birləşdirmək üçün fraqmentlərin kənarlarında burğu ilə deşik açılmışdır [4, s.203].

Yastılanmış, hər iki tərəfə çıxıntılı ağızı, boğaz bildirilmədən divarları birbaşa çiyinə keçən, şişman gövdəli iri təsərrüfat küpünün qırıqları tapılmışdır. Gövdənin yuxarisına yapışdırılmış enli qurşaq əlavə olaraq qazıma, ucları birləşən qövslərdən ibarət həndəsi naxışla bəzədilib. Qeyri-sabit hərərət rejimində bişirildiyindən saxsısının kəsiyində boz təbəqə aydın izlənilir. Saxsısı sıx, rəngi çəhrayıdır. Ağızının diametri 32-36 sm, gövdəsində 62,5 sm-dir. Fraqmentin hündürlüyü 50 sm təşkil edir (I tablo, şəkil 5).

XI-XII əsrlərə aid edilən iri təsərrüfat küpü gövdəsinin qurşaqlarla bəzədilməsi, ağızının üstündə möhürlə salınmış dairəvi medalyonlardan ibarət dekorla diqqəti çəkir. Onun ağız və gövdəsinin qırıqları tapılıb. Ağızının üstünə möhürlə dairəvi medalyonda maral təsviri salınıb. Görünür, küpün ağızının üstündə dörd medalyon olmuş, onlar biri qabın sınıq yerində olduğundan qalmamışdır. Üç medalyondan yalnız birində təsvir qabarıqlığı ilə aydın bilinir. Möhür sərras vurulmadığından digər iki medalyonda təsvir aydın düşməmişdir. Küpün gövdəsi isə yapma qurşaqlarla bəzədilib. Gövdənin diametri 84 sm-dir [4, s.201].

İri və orta tutumlu küplərin ağzının kənarının yapma qurşaqla bəzədilməsi geniş yayılmışdı [4, s.200, 203-204]. İri və orta tutumlu küplərin bədii tərtibatında, xüsusilə onların üst hissəsinin bədii işlənməsində cızma, qazıma üsulu, batıqlarla salınan həndəsi naxışlardan da geniş istifadə olunub. VII qazıntı sahəsindən tapılan XII-XIII əsrin əvvəlinə aid edilən küp fraqmenti yuxarısı şişman, aşağıya doğru daralan gövdəsi olmuş iri tutumlu küpə məxsusdur və bədii tərtibatının zənginliyi, nazik divarlı olması ilə diqqəti cəlb edir. Gövdə iki, ensiz, qabarıq qurşaqla qurşaqlanıb. Yuxarı qurşaqdan üstdə, basma üsulu ilə ornamental qurşaq salınıb. Qurşaqda həyat ağacı qarşısında durmuş quşlar, ilanabənzər qabarıq dalğalı xətlər, keçi təsvirləri, qoşa qövs və latın əlifbasının “V” hərfinəbənzər işarələr vardır. Yerlik isə qabarıq nöqtələr ilə doldurulub. Gövdənin üzərində, iki qabarıq qurşaq arasında şaquli, kanelyur naxışınabənzər, dərin olmayan şırımlar və ornamental zolaqlar salınıb. Ornamental zolaqlarda həyat ağacı qarşısında durmuş quşlar, ilanabənzər qabarıq dalğalı xətlər, keçi təsvirləri, qoşa qövs və latın əlifbasının “V” hərfinəbənzər işarələrdən ibarət dekor təkrarlanır (II tablo, şəkil 1). Küpün bədii tərtibatı Səlcuq dönəmi boyalı küpləri üçün səciyyəvidir.

Arran keramika məktəbi, o cümlədən, onun Şəmkir dulusçuluq mərkəzi üçün üzəri şüyrələnmiş və qırmızı boya ilə boyanmış küplər səciyyəvidir. Onların bədii işlənməsində qazıma, cızma, yapma, möhürləmə, kəsmə, oyma üsullardan, həndəsi, nəbatəti naxışlardan, təsvir motivlərindən istifadə olunmuşdur. Qeyd edək ki, ornamental qurşaq, qırmızı boyalı küplərin bütöv nüsxəsi hələlik Şəmkir qazıntılarından əldə olunmayıb. Fraqmentlər isə onların əsasən boğaz, çiyin, gövdə və qulplarının bəzədildiyini göstərir. Nisbətən böyük fraqment ağzının kənarı yana qatlanmış, silindrik boğazı, maili çiyini, kürəvi gövdəsi, çiyin və boğazın aşağısına yapışdırılmış lentşəkilli, üstündə yapma çıxıntı olan qulpa malik qırmızı boyalı küpə məxsusdur. Ağzının kənarı bayırdan aşağıya doğru nazikləşərək kəsmələrlə tamamlanır və memarlıqda karnizdə tətbiq edilən bəzək elementinə bənzər dekorla bəzədilib. Boğazdan çiyinə keçid zəif qabardılaraq ensiz qurşaqla fərqləndirilib. Çiyinə zolaqlar şəklində möhürlə heyvanların - keçi və it, sxematik insan təsvirləri salınıb. Zolaqlarda təsvirlərin düzülüş istiqaməti növbələşməklə dəyişir. Gövdənin yuxarisına salınmış ornamental qurşaqda da eyni təsvirlərin təkrarına rast gəlirik. Küp gövdənin ortasında, calaq yerində ensiz qurşaqla qurşaqlanıb. Gövdənin aşağısında qövşəkili ornamental qurşaqda heyvanların - keçi və it təsvirləri, sxematik çəkilmiş kişi təsviri vardır. Küpün üzərinə tünd qırmızı boya çəkilib. Fraqmentin hündürlüyü 41,5 sm-dir (II Tablo, şəkil 3). Xatıqladaq ki, bu tip qabların səciyyəvi əlamətlərindən biri onların 3,4, bəzən hətta daha çox qulpunun olmasındadır. Orta əsr Gəncə şəhər yerindən tapılmış bütöv nüsxənin dörd qulpu vardır [5, c. 100-101; 6, c. 245].

Boyalı küplərinin ağzının kənarının naxışlanmasında yapma qurşaqlar, cınağı naxış, qazıma xətlər və kəsmələr geniş tətbiq olunurdu [7, s.208-211]. Ağzı gəzli, gen boğazlı, qırmızı boyalı küp fraqmenti ağzının kənarının bayır tərəfdən cınağı naxış və yapma qurşaqla bəzədilməsi ilə diqqəti çəkir (III tablo, şəkil 1). Ağızlarının kənarları batıqlarla, qazıma və kəsmə üsulu ilə bəzədilmiş nüsxələrdə memarlıq bəzəyinin təsiri izlənilir (III tablo, şəkil 2-3). Fraqment-

lərdən birində küpün ağzının üstünə damğa vurulub. Damğa səkkizləçəkli palmettadan ibarət olub ləçəklər arasındakı başluq qabartma nöqtələrlə canlandırılıb. Palmettayı hüdudlayan dairə isə kəsmə qısa xətlərlə salınıb, bu isə ona günəş görünüşü verir (III tablo, şəkil 4). Damğalardan küplərin çiyin və gövdəsinin bəzədilməsində daha çox istifadə olunub (inv.500/15; 543/15). Bir necə boyalı küpün ağzının üzərində mürəkkəb toxuma naxısa rast gəlinir. Onlardan birinin üzərində qarmağa bənzər fiqurların kompozisiyasından mürəkkəb həndəsi naxış yaranmışdır. Həmin küpün ağzının kənarı isə batıqlar və kəsmələr düzümünün yaratdığı qurşaqlarla bəzədilmişdir [7, s.210].

Boyalı küplərin boğaz, çiyin və gövdəsinin bədii işlənilməsində möhürlə salınıb, təsvir motivli qurşaqlar geniş yayılmışdı. Genböğazlı, maili çiyinli, lentşəkili qulpunun gövdəyə və çiyindən boğaza keçiddə yapışdırılmış nüsxəyə məxsus küpün üst hissəsi stilizə olunmuş nəbati naxışlar, boyalı küplər üçün səciyyəvi olan ornamental təsvir motivi ilə bəzədilib. Qulp əlavə olaraq yapma çıxıntı ilə fərqləndirilib. Küpün gövdəsinin yuxarı tərəfində üfqi ornamental qurşaqda həyat ağacı, ağacın hər iki tərəfində, qarşı-qarşıya durmuş quşlar, onların ardınca it, keçi və digər heyvanların təsviri vardır. Həmin qurşaqdan yuxarıda küpün çiyindəki şaquli ornamental zolaqda nəbati naxış isə stilizə olunaraq həndəsiləşdirilmiş - ürəybənzər, içərisində üçdişli işarə olan fiqurların kombinasiyasından ibarət dekoru xatırladır [7, s.208, inv. 73/2011]. Ağzının kənarı yana qatlanmış, silindrik boğazlı bir küpün ağız və boğaz qırıqlarından başqa, həm də gövdə və qulpunun fraqmentləri tapılıb. Ağzının kənarındakı iki ornamental qurşaqdan yuxarıdakı kiçik batıqların əmələ gətirdiyi dekor hörüyə bənzəyir, aşağıdakı isə sıra tağları xatırladır. Gövdə üzərindəki qurşaqda həyat ağacı, heyvan təsvirləri verilmiş, təsvirin yerliyi qabarıq nöqtələr ilə doldurulmuşdur. Gövdənin fraqmentlərindən birində həyat ağacı, iri bədənli quş və onun üstündə kiçik quş rəsmi, keçi və onun ayaqları arasında kiçik bir heyvan təsviri verilmişdir. Növbəti təsvir pozulduğundan onu müəyyənləşdirmək olmur [7, s.211, inv. 479/2008]. Heyvan təsvirlərindən ibarət qurşaq lentşəkili qulpun ortası ilə də salınmışdır. Burada təsvirin yerliyində xırda, qabartma nöqtələr yoxdur. Kiçik bir fraqment həyat ağacı qarşısında durmuş keçinin balasının əmizdirməsi səhnəsi diqqəti cəlb edir. Onun üstündə kiçik bir heyvan təsviri çəkilib (V tablo, şəkil 5).

Silindrik boğazlı, yapma bəzəkli qulpu olan, nazik divarlı küp fraqmentində qulpdan aşağıda, gövdədəki qurşaqda qarşı-qarşıya durmuş iki quş - soldan xoruz, sağdan ördək (?), onların arasında həyat ağacı, ördəyin ardınca keçi, it təsvirləri verilmişdir. Burada ördək qanadları açılmış vəziyyətdə, keçi qaçış anında, it hürən vəziyyətdə təsvir olunub. Təsvirin yerliyi qabarıq nöqtələrlə canlandırılıb (III tablo, şəkil 6). Bütövlükdə, təsvir hərəkət dinamikasında diqqətə çatdırılmışdır. Kiçik fraqment üzərində ornamental qurşaqda qaçış vəziyyətində dağ keçisi, onu qovan it təsviri verilmişdir. Təsvirin fonu qabarıq spiralvari burmalarla canlandırılıb (III tablo, şəkil 7). Oxşar motivə başqa bir fraqment üzərində tuş gəlirik. Burada maralları təqib edən it təsviri qabarıq nöqtəli fonda təqdim olunub (III tablo, şəkil 8).

Boyalı küpün çiyin və qulpunu, qismən boğazını əks etdirən fraqment bədii tərtibatının zənginliyi ilə diqqəti çəkir. Çiyinin yuxarısında və gövdəyə keçiddə

salınmış qurşaqlarda həyat ağacı qarşısında durmuş quşlar, onların ardınca keçilər təsvir olunub. Təsvir nöqtəli fonda verilib. Çiyin və boğaza birləşən, enli, lentşəkilli qulpun üstündə quş fiqurunu xatırladan yapma bəzək vardır. Qulpun üzərinə isə uzununa zolaqda möhürlə keçilərin düzülüşündən ibarət təsvir salınmışdır (IV tablo, şəkil 4). Başqa bir boyalı küpün gövdəsinin qırığı üzərində ornamental qurşaqlarda basma üsulu ilə heyvan, quş, balıq və həyat ağacı təsvirləri salınmışdır. Yuxarıdakı qurşaqda həyat ağacı qarşısında durmuş it və iri gövdəli heyvan, itdən arxada balıq təsviri, iri gövdəli heyvanın üzərində kiçik ölçülü heyvan təsviri vardır. Aşağıdakı qurşaqda ceyran və keçi təsvirləri, onların üstündə kiçik ölçülərdə keçi, quş və balıq təsvirləri vardır. Ceyran başını geri döndərmiş vəziyyətdə təsvir olunub (IV tablo, şəkil 5). Qabarıq nöqtəli yerliyə malik ornamental qurşağı olan küp fraqmenti üzərində həyat ağacı qarşısında durmuş quş təsvirləri vardır (III tablo, şəkil 10). Qeyd edək ki, ornamental qurşaqlarda həyat ağacı qarşısında durmuş keçi təsvirlərinə daha çox rast gəlinir. Bu motiv Şəmkir bölgəsində qədim dövrlərdən məlumdur və geniş yayılmışdı. Bölgənin tunc dövrü abidələrinin, xüsusilə Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti daşıyıcılarının saxsı məmulatı üzərində keçi rəsmləri ən geniş yayılmış təsvir motivlərindəndir [8]. Ornamental qurşaqlarda həyat ağacı qarşısında durmuş keçi təsvirlərindən sonra ən çox rast gəlinən həyat ağacı və quş təsvirləridir. Həyat ağacı qarşısında qarşı-qarşıya, bir-birinin ardınca durmuş quşların təsvirinin yerliyi bir qayda olaraq qabarıq nöqtələrlə canlandırılıb. Qeyd etmək lazımdır ki, həyat ağacı qarşısında, qarşı-qarşıya durmuş heyvanların təsvir edilməsi türk xalqlarının dekorativ-tətbiqi sənətlərində geniş yayılmışdı, xüsusilə Altay türkləri üçün səciyyəvi idi [9, c.106]. Küplər üzərindəki quş təsvirlərində tovuz quşu, qaz və ördək şəkillərinə daha çox rast gəlinir. Xüsusilə suda üzən quşların - qaz və ördək təsvirlərinin geniş tətbiqi diqqəti çəkir. Bu quşlar türk xalqlarında yer, su və səmanın vahidliyinin, ittifaqının rəmzi kimi müqəddəsləşdirilmişdi [9, c. 163]. Qeyd etmək lazımdır ki, boyalı küp nümunələrində kompozisiyalarda keçi, maral, quş, balıq və həyat ağacı təsvirlərinə tez-tez rast gəlinməsi təsadüfi olmayıb yerli əhalinin qədim dini inancları ilə bağlıdır. İkonografiya qədim dünyanın bir çox xalqları arasında yayılmış çox qədim təlimlə bağlıdır və o qədim dini təlimin əsas ehkamlarını: vahid əcdad, əbədilik, yer və su aləmlərinin sıx qarşılıqlı əlaqələri haqqında təsəvvürləri əks etdirir. Burada quşlar ruhun bir bədən digərinə keçməsinə, yəni əbədiliyi, ölməzliyi ehtiva edir [10, c. 98-99]. Tədqiqatçılar orta əsrlərdə boyalı küplərin üzərindəki təsvir motivlərinin ideya yükü daşdığını, hifzedici əhəmiyyət kəsb etdiyinin bildirirlər [11, c.67; 2, s. 77].

Bəzən küpün gövdəsi üzərində ornamental bəzək düzətli deyil, qövsvarı formada salınırdı. Bu qəbildən olan küpə məxsus fraqmentlərdən birində qurşaqda bir-birinin ardınca hərəkət edən keçilərin təsviri verilib. Təsvirin yerliyi nöqtələrlə canlandırılıb (III tablo, şəkil 9). Az hallarda boyalı küp nümunələrində insan təsvirinə rast gəlinir (IV tablo, şəkil 8). Kiçik bir fraqment isə stilizə olunmuş antropomorf dekoru ilə diqqəti çəkir (III tablo, şəkil 5).

Qırmızı boyalı küplər üzərində sırf həndəsi, astral naxış elementlərinə də təsadüf olunur. Nazik divarlı küp və ya iri tutumlu su qabının üzərindəki qurşaqlardan birində bir-biri ilə birləşərək mürəkkəb həndəsi ornament yaradan

dairələrin içərisində xaç, digər ornamental qurşaqlarda isə dairə içərisində iki üçbucağın yaratdığı altıküncü ulduzdan ibarət naxış elementinin təkrarlanmasına rast gəlinir (VI tablo, şəkil 1).

Qırmızı boyalı küplərin bədii tərtibatında bəzən fayans dənəcikləri ilə inkrustasiya da tətbiq olunurdu. Belə küplərə misal olaraq üzəri şırımlar, qövsvari ornamental zolaqlarla bəzədilmiş küp fraqmentini göstərmək olar (7 s.215, inv.345/2009). Ornamental zolaqlarda içərisində qabarıq nöqtə olan romb və üçbucaqların yaratdığı həndəsi naxış vurulmuş, naxış üzərinə isə simmetrik məsafələrdə firuzəyi rəngdə fayans qab qırıntıları yapışdırılmışdır (VI tablo, şəkil 2). 11x10 sm ölçüdə fraqment üzərində basma üsulu ilə salınmış ornamental qurşaqlarda keçi və it təsvirləri, toxuma naxış vardır. Ornamental qurşaq həm də firuzəyi və göy rəngli fayans qırıntıları ilə inkrustasiya olunub (VI tablo, şəkil 3).

Şəmkir şəhər yerindən tapılan qırmızı boyalı küplərin yaxın oxşarları Arran şəhərlərinin – Gəncə, Beyləqan, Dəbil şəhərlərinin arxeoloji tədqiqindən yaxşı məlumdur [1; 2; 12]. Forma, bədii işlənmə texnikası, naxış motivlərinin eyniliyi Gəncə və Şəmkirin vahid dulusçuluq məktəbinə daxil olduğunu əyani nümayiş etdirir.

Şəmkir şəhərində kiçik tutumlu küp istehsalı geniş yayılmışdı [7, s.205-206]. Onların qazıntı zamanı tapılmış nüsxələri saya olmalarına baxmayaraq formasının gözəlliyi ilə bədii dəyər kəsb edir [7, s.206, inv.601/ 2009].

Arxeoloji qazıntılar zamanı Şəmkir şəhər yerində çəlləkvari qablara məxsus bir neçə fraqment tapılmışdır. Çəlləkvari qabların təsərrüfat təyinatlı olması şübhə doğurmur. Formasına görə onların iki tipə məxsusluğu müəyyənləşdirilib. I tip qabların çəlləkvari gövdəsi, maili çiyi, qısa, gen boğazı vardır. Qövsvari qulpları gövdə və boğaza birləşdirilmişdir (VI tablo, şəkil 4-5). II tip kənarı yana qatlanmış ağzı, çəlləkvari gövdəsi və gövdənin yuxarisına yapışdırılmış qövsvari tutacağıın olması ilə fərqlənir. Adətən, bu tipə mənsub fraqmentlərdə yana qatlanmış ağzının kənarına qazıma üfüqi xətt və ya xətlər salınıb (VI tablo, şəkil 6-7).

Beləliklə, Şəmkir şəhər yerində arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə olunmuş nümunələr boyalı küplərin, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, əsasən, möhürlə salınmış, süjetli təsvirlərə malik ornamental qurşaqlarla bəzədildiyini göstərir. Müxtəlif kompozisiyalarda, adətən, heyvan və quş təsvirləri – keçi, maral, it, at, quşların rəsmləri üstünlük təşkil edir. Bəzən balıq təsvirinə rast gəlinir. Həyat ağacının təsviri də ornamental kəmərlər üçün səciyyəvi motivlərdəndir. Ümumiyyətlə, ornamental qurşaqların təsvir motivləri Azərbaycan, bütövlükdə isə Şərqi incəsənətində qədimdən məlum olan obraz və təsvirlərdən ibarətdir. Bir qayda olaraq heyvanlar həyat ağacının qarısında üzbəüz durmuş vəziyyətdə təsvir olunurdu. Kiçik tutumlu küp nümunələrinə az rast gəlinir. Çəlləkvari qab nümunələri IX-XI əsrlər üçün səciyyəvi olsalar da, onların istehsalı və məişətdə istifadəsi XII-XIII əsrin əvvəllərində də davam etdirilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan arxeologiyası. Altı cilddə. VI cild, Bakı: “Şərq-Qərb”, 2008, 632 s.
2. Əhmədov Q.M. Azərbaycanın şirsiz saxsı məmulatı. Bakı: Azərb.SSR EA nəşr., 1959, 143 s.
3. Геюшев Р.Б. Керамика города Кабалы. Автореф. дисс. канд. ист. наук. Баку, 1962.
4. Dostiyev T.M., Vəşirov R.Y., Mirzəyev R.H., Hüseynli N.N. Orta əsr Şəmkir şəhəri: arxeoloji qazıntılar və artefaktlar. Bakı: Çarşıoğlu, 2013, 516 s.
5. Халилов Дж.А. Археологические исследования в Гяндже в 1981 г. // Археологические и этнографические изыскания в Азербайджане (1980-1981 гг.). Баку: Элм, 1986, с.97-104.
6. Художественная культура Центральной Азии и Азербайджана IX-XV вв. Т.1. Керамика. Самарканд-Ташкент: МИЦАИ, 2011, 256 с.
7. Vəşirov R.Y., Hüseynli N.N. Orta əsr Şəmkir şəhərinin qırmızı boyalı küplərinə dair. // Şəmkir: arxeoloji irsi, tarixi və memarlığı. I Respublika elmi-praktik konfransının materialları. Bakı, 2008, s. 75-80.
8. Гусейнова М.А. Керамика Восточного Закавказья эпохи поздней бронзы и раннего железа (XIV-IX вв. до н.э.). Баку, 1989.
9. Кызласов Л.Р., Король Г.Г. Декоративное искусство средневековых хакасов как исторический источник. Москва: Наука, 1990, 216 с.
10. Карахмедова А. Отражение древнего религиозного воззрения в средневековой художественной керамике // Mingəçevir arxeoloji ekspedisiyası – 60. Mingəçevir arxeoloji ekspedisiyasının 60 illiyinə həsr edilmiş elmi konfransın materialları. Mingəçevir: “Mingəçevir Poliqrafiya Müəssisəsi” MMC, 2006, s.96-100.
11. Джафарзаде И.М. Историко-археологический очерк Старой Гянджи. Баку: Изд-во АН Азерб.ССР, 1949, 103 с.
12. Левиатов В.Н. Украшения на карасах из Старой Гянджи. // Известия Академии Наук Азербайджанской ССР, 1945, №8.

Тарих Мейрут оглы Достиев

**ТАРНАЯ КЕРАМИКА СРЕДНЕВЕКОВОГО
ГОРОДА ШАМКИР**

РЕЗЮМЕ

Тарная керамика представлена, главным образом, хозяйственными кувшинами – кюпами, которые служили для хранения продуктов и жидкостей. Они имели плоское, круглое дно, грушевидное или яйцевидное тулово, низкое, широкое или же высокое, цилиндрическое горло, венчик отогнутый наружу. Встречаются кюпы как с ручками, так и без них. Кюпы формовали из 3-5 частей. Поверхность соединительных частей покрыта щипковыми лепными поясами, которые являлись как укрепляющим,

так и декоративным элементом. В декорировке кюпов применяли врезные линейные орнаменты, лепные и штампованные орнаменты.

Для Арранской керамической школы, в частности для Шамкирского центра этой школы весьма характерны кюпы с лощеной поверхностью, покрытой красной краской. Они украшены штампованными поясками с сюжетными изображениями. В различных композициях обычно доминируют изображения животных – козлы, олени, собаки, кабан, лошадь, птицы, рыбы. Часто встречается также изображение древо жизни. Изредка встречается изображение человека. Аналогичная керамика известна также из Старой Гянджи и Бейлагана. Среди тарной керамики выделяют сосуды с широким горлом, бочкообразным туловом с ручками на плечике. Плечевая часть этих сосудов богато украшена орнаментами геометрического характера, нанесенными гравировкой, росписью, вдавливанием, насечкой и лепным способом.

Tarikh Meyrut oglu Dostiyev

STORE POTTERY OF THE MEDIEVAL TOWN OF SHAMKİR

SUMMARY

Store pottery is represented mainly by household jugs - kyups, which served to store food and liquids. They had a flat, round bottom, a pear-shaped or ovoid body, a low, wide or tall, cylindrical throat, a coronet bent outward. There are jugs (kyups) with or without handles. Jugs (kyups) were formed from 3-5 parts. The surface of the connecting parts is covered with plucked molded belts, which were a strengthening and decorative element. In the decoration of kyups used linear ornaments, stucco and stamped ornaments.

Jugs with a polished surface with red paint is quite typical for Arran seramic school, especially, for the Shamkir ceramic senter. They are decorated with stamped belts with the images of animals. Goats, deer, Dogs, horses, birds and fish are most often used in different compositions; the tree of life fraqment while depictions of human beings are rare.

Jugs with a polished surface with red paint is quite typical for Arran seramic school, especially, for the Shamkir ceramic senter. They are decorated with stamped belts with the images of animals. Goats, deer, dogs, horses, birds and fish are most often used in different compositions; the tree of life fraqment while depictions of human beings are rare. Similar ceramics are also known from Old Ganja and Beilagan. Among the container ceramics there are vessels with a wide neck, barrel-shaped body with handles on the shoulders. The brachial part of these vessels is richly decorated with geometric patterns, engraved, painted, impressed, incised and molded.

1

2

3

4

5

6

7

I Tablo. Təsərrüfat küpləri

1

2

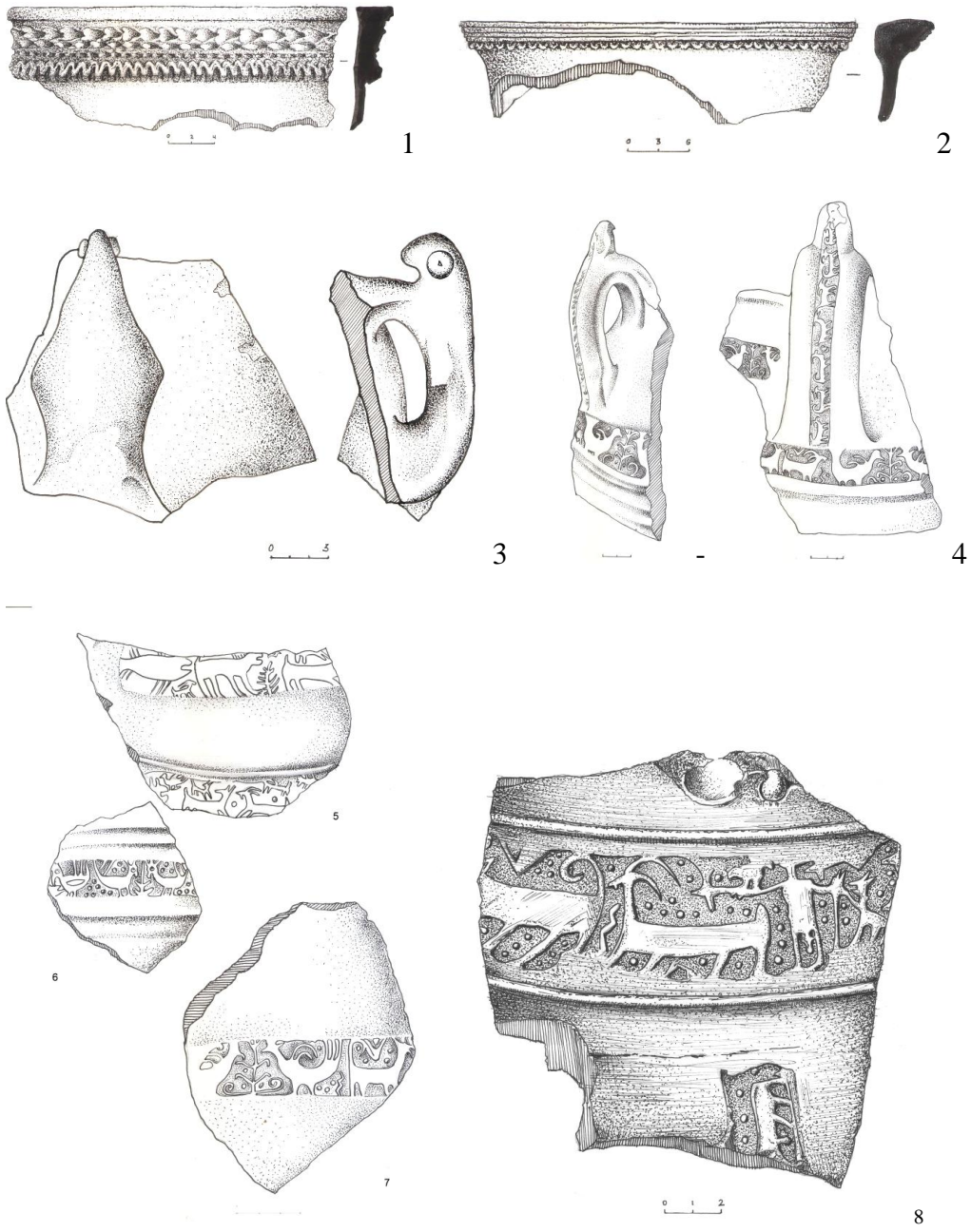

3

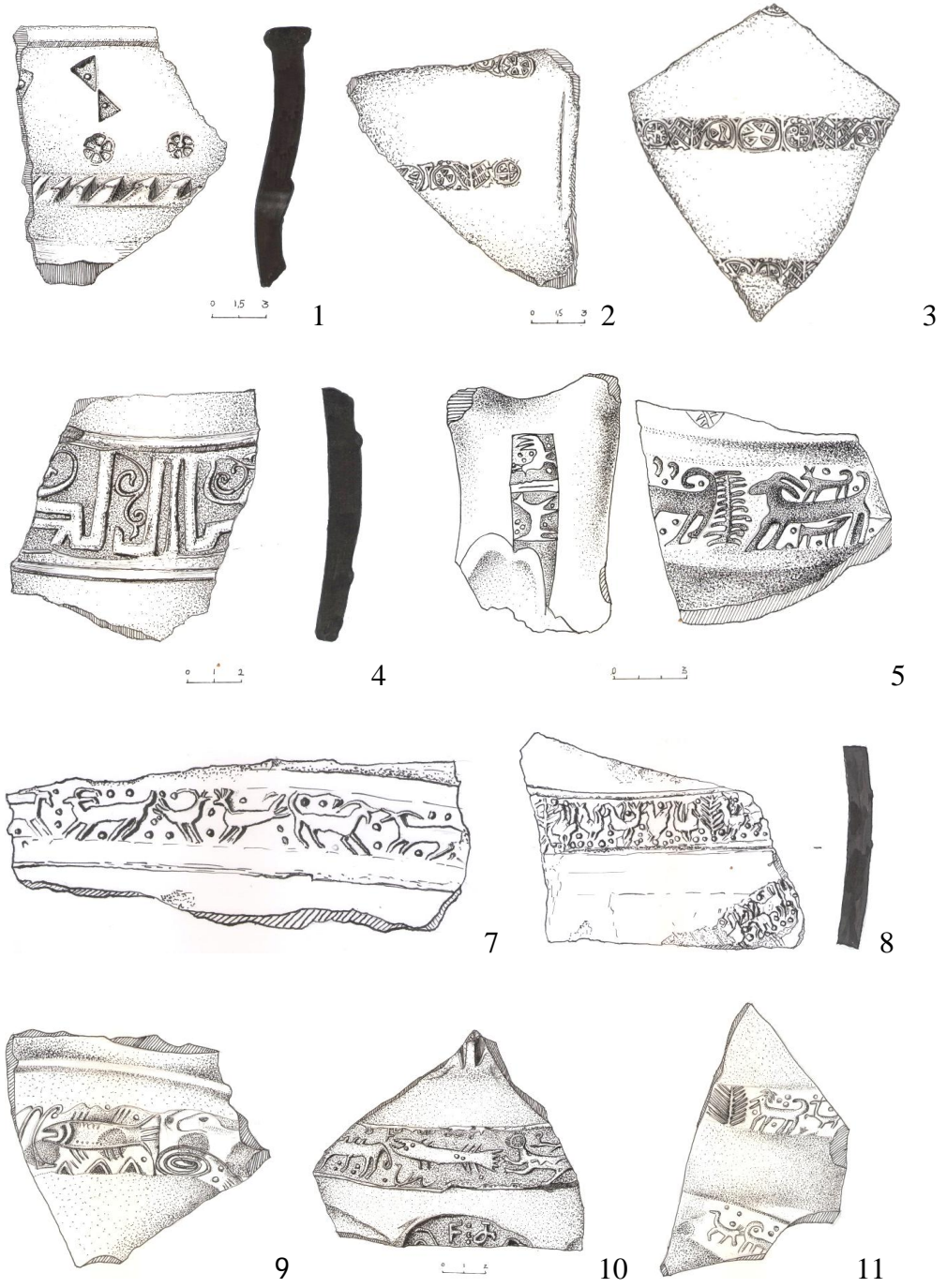
II Tablo. XI-XII əsrlərə aid küp nümunələri

III Tablo. Boyalı küp fraqmentləri

IV Tablo. Boyalı küp fraqmentləri

V tablo. Boyalı küp fraqmentləri

1

2

3

4

5

6

7

VI Tablo. 1-3- boyalı küp fraqmentləri; 4-7 Çəlləkvari qab nümunələri